

Hódi Sándor

Önámítás nélkül

A délvidéki magyarság lehetőségei

A közjó és megvalósításának hiánya

Avajdasági magyarságon belül eddig még semmiféle egyetértés sem jött létre a közjót és annak elérési módozatait illetően. Ennek kapcsán felmerül a kérdés: egyáltalán van-e a vajdasági magyarságnak valamilyen közösségi érdeke? Össze-fűz-e bennünket valamilyen közös érdek azon túlmenően, hogy kisebbségként egy cipőben járunk valamennyien?

A kérdésre szinte magától értetődőnek tűnik számunkra az igenlő válasz. Már hogyan volnának közös érdekeink: gondoljunk csak a nyelvhasználatra, az oktatásra, a tájékoztatásra, a hiányolt kollektív jogokról nem is beszélve. A helyzet azonban korántsem ilyen egyértelmű. Mert ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy van-e olyan közös érdek, amely mellett egy emberként állunk ki valamennyien, máris bizonytalanná válik minden. Mert mindannyian tudjuk, hogy ilyen értelemben közös érdekeink nincsenek. A vajdasági magyarság semmiféle közös érdek megvalósítására nem törekszik. Nincs rá példa, hogy egységesen állt volna ki valamilyen közös ügy mellett. Mégsem volnának nemzeti közösségünk egészét átfogó érdekeink? Szó sincs erről. Közös érdekeink minden bizonnyal vannak, csak azok valamiért nem válnak csoportérdekké, nem igyekszünk érvényesíteni közös érdekeinket. Vajon miért nem?

Mivel a józan belátás alapján azt várnánk, hogy az egyes egyénekhez hasonlóan az emberek kisebb-nagyobb csoportjai is személyes, illetve közös érdekeik realizálására törekedjenek, hajlamosak vagyunk rá, hogy számon kérjük a vajdasági magyarságon ezt a különös viselkedést. Ezzel kapcsolatosan gyakran hallhatunk olyan fejtegetéseket, amelyek szerint a „széthúzás” miatt van minden, vagyis a belső viszály és megosztottság miatt szorul háttérbe a közös érdek. Burkoltan vagy nyíltan, de olyan elgondolással is találkozhatunk, hogy a vajdasági magyarság – ellentétben az erdélyi vagy felvidéki magyarsággal – nem rendelkezik megfelelő szellemi örökséggel ahhoz, hogy közösségként tudna viselkedni, ezért hiányzik nálunk a közös érdek vagy csoportcél elérésére irányuló törekvés.

Ahhoz, hogy eldönthessük, mennyire jogosak ezek a vádak, egy kis vizsgálódásba kell bocsátkoznunk az egyének és csoportok természetére vonatkozóan. Tisztáznunk kell, hogy általában hogyan és miként járnak el a csoportot alkotó egyének közös érdekeik ügyében, illetve hogy a tudomány mai álláspontja szerint mi a helyzet a csoportérdekkel és a közösségi cselekvéssel.

Önös érdek, csoportérdek

A csoportok viselkedésével kapcsolatos közhiedelem azt tartja, hogy a nemes célok az önös érdekek miatt szorulnak háttérbe. Ez a megállapítás természetesen mindig rosszalló, és arra utal, hogy a csoportot alkotó egyének helyes viselkedése az volna, ha a közös ügy érdekében figyelmen kívül hagynák személyes érdekeiket. Az effajta önzetlen viselkedést azonban nem mindenkitől lehet egyforma mértékben elvárni. Elsősorban azoknak illő önzetlenül figyelmen kívül hagyni személyes jólétüket, akik az átlagnál képzetebbek vagy közszereplést vállalnak. Mondanunk sem kell, hogy ebben a felfogásban a személyiségfejlődés szovjet modellje, az „új ember kovácsa” kacsint vissza ránk.

Az emberek természetével és racionális (ésszerű) viselkedésével kapcsolatosan azonban hasonló naivitás figyelhető meg bizonyos tudományos tanokban is, bár a tudományos okfejtés pontosan fordítottja a fenti gondolatsornak.

A csoportok viselkedésével kapcsolatos tudományos okfejtések abból indulnak ki, hogy azok a csoportok, amelyek közös érdekekkel bíró egyénekből állnak, természetesen érvényesíteni igyekeznek csoportcéljaikat. Ez az egyébként logikusnak tűnő feltevés két súlyos tévhiedelem forrásává vált, amelyek nagy szerepet játszottak századunkban a társadalomszervezésben és a politikában. Az egyik nézet Keleten, a másik Nyugaton vált uralkodóvá. Közös jellemzőjük a hatalmi érdekeket szolgáló ideologikus magyarázat, amelynek nem sok közé van a pszichológiához, illetve az emberi magatartás valós mozgatórugóihoz.

Az egyik tévhit a marxi osztálytudatra alapozó társadalomelmélet alapjául szolgált. A marxi társadalomfelfogás azon a feltevésen nyugszik, hogy az egyes társadalmi osztályok, amelyek közös érdekekkel bíró egyénekből állnak, folytonos harcban állnak egymással, mivel egymás rovására próbálják meg érvényesíteni csoportérdekeiket. Ennek a logikája a következő: minden értelmes ember személyes érdekei szerint cselekszik. Az osztályt (csoportot) jellemző közös érdek nem egyéb, mint személyes érdekek összessége. Aki személyes érdekeit fontosnak tartja, az a közös érdekek érvényesítését is annak érzi. Amennyiben ez nem így van, tehát a közös érdek érvényesítésére irányuló törekvés egyeseknél mégis hiányzik, az csak az illető tájékoztatatlanságával, tudatlanságával magyarázható. A megoldás a marxisták szerint pofonegyszerű: a „partikuláris érdekeikbe” ragadt egyéneket az osztálytudat szintjére kell emelni, hogy alkalmassá váljanak csoportérdekeik megvalósítására. Mint ismeretes, ez a nevelő-felvilágosító munka a kommunista élcsapat feladata volt. A többit tudjuk.

Azt, hogy a párt milyen vehemenciával fogott hozzá ehhez a munkához, aligha szükséges itt ecsetelnünk. A kísérlet mindenesetre katasztrofális következményekkel járt az emberiség egészére nézve, sok-sok millió ember haláláról és a mérhetetlen szenvedésről nem is beszélve. Mindez egy téves feltevés miatt. Mert az emberek az istennek sem akartak úgy viselkedni, ahogyan az a marxi elmélet szerint ésszerű lett volna. Nem engedtek önös érdekeikből, s nem lehetett őket csoportcéljaik megvalósítására rávenni.

Egy hiedelem a múlté, és ezzel a kommunizmus majdani paradicsomi állapotának is búcsút kellett mondani. A másik hiedelem azonban, amely voltaképpen csak a marxizmus gondolat visszája, Nyugaton még tartja magát, sőt a „szabad világ” után immár a poszt-kommunista államokban is ezzel szédítik a népet.

Az eljövendő boldogság nagy ígérete azon a gondolaton alapszik, hogy nem kell az emberektől semmiféle önzetlenséget várnunk. Hagyni kell őket, hogy önös érdekeik alapján cselekedjenek. Nincs szükség sem felvilágosításukra, sem átnevelésükre. A kollektivizmus eszméjével ellentétben éppen önös érdekeikre alapozva lehet azt várni az emberektől, hogy érvényesítsék csoportérdekeiket.

Hagyni kell mindenkit, hogy személyes érdekei és szabad belátása alapján cselekedjen (persze, a megengedett játékszabályok betartásával). Ellenkező esetben, vagyis ha az emberek egyéni érdekei nem jutnak közvetlenül kifejezésre, ha figyelmen kívül kell hagyniuk személyes jólétüket, nincs az a nemes ügy, amelyről elhinnék, hogy csoportcélok támogatásával maguk is előnyösebb helyzetbe kerülnek. Így aztán nem is tesznek annak realizálása érdekében semmit. Más a helyzet, ha az emberek maguk is érdekeltek. A fogyasztók alacsonyabb árakra, a munkások nagyobb bérekre, az üzletemberek nagyobb profitra törekszenek. Természetesen a kisebbségek is szerveződhetnek, pártokat alapíthatnak, és felléphetnek saját ügyeikben, amennyiben meg tudnak egyezni közös érdekeikben.

A szóban forgó nézet lényegében megegyezik a marxizmus elmélettel. Mindössze abban tér el attól, hogy az emberek józan eszére hagyatkozik, nem kívánja szervezni vagy közvetlenül befolyásolni őket. Az alapgondolat azonban ugyanaz: a közös érdekekkel bíró egyének csoportja (osztályok) ilyen vagy olyan formában érvényesíteni igyekszik ezeket az érdekeket. Persze, ennek az elképzelésnek semmi köze a valósághoz. Sem az önértékelésben, sem az osztálytudaton alapuló viselkedésből nem következik a csoportérdek megvalósításának az igénye. Az önös érdekek szerint cselekvő egyének éppúgy fűtyülnek csoportérdekeikre, ahogyan az osztályharcos elvtársak annak idején a kommunista elvekre.

A pszichológia sem tagadja, hogy a csoportok nem úgy viselkednek, mint az egyének, hogy a két entitás különböző, s érdekeik érvényesítését illetően nem lehet közük egyenlőségjelet tenni, mert mindkettő más-más logika és rendezőelv szerint működik. Ez a pszichológiai felismerés jelen van már számos szociológiai elemzésben és gazdaságelméleti fejtegetésben, így várható, hogy a csoportok viselkedésével kapcsolatos új elgondolások mind nagyobb teret hódítanak.

Egy jeles közgazdász, Mancur Olson, aki igen gondolatébresztő könyvet írt erről a témáról, nemcsak alátámasztja ezt a pszichológiai felismerést, hanem egyenesen azt állítja, hogy „a csoporthoz tartozó egyének még akkor sem törekszenek valamely csoportcél elérésére, ha ezen mindannyian nyernének, s ha mindannyian racionálisan, önértéküket szem előtt tartva cselekednének” (*A kollektív cselekvés logikája*. Osiris Kiadó, 1987. 8.). Kivételes esetekben, kényszerítő körülmények folytán természetesen előállhat olyan helyzet, amikor valamely csoport tagjai közös érdekeik vagy céljaik együttes megvalósítására törekszenek. Ezek azonban kivételes esetek, és inkább a kis létszámú

csoportokra jellemzők. Nagy létszámú csoportok esetében az emberek önmaguktól nem törekszenek közös érdekeik megvalósítására. Erre csak kényszer hatására hajlandók, illetve abban az esetben, ha valamilyen más eszközzel, például jutalmazással erre késztetik őket.

Önámítás nélkül

Az a várakozás tehát, hogy a vajdasági magyarok kisebbségi érdekeiktől vezérelve (maguktól vagy valaki rábeszélésére) csoportérdekeik realizálására törekedjenek, hiú ábránd, amivel nem célszerű a továbbiakban önmagunkat ámítani. Nem a vajdasági magyarságot megosztó viszályok vagy a megfelelő szellemi örökség hiánya miatt, hanem azért, mert nagy csoportként olyan szabályszerűségek szerint él és cselekszik, amelyek ezt a viselkedést nem teszik kényszerűvé.

Az emberek személyes jólétük fokozására törekszenek. Közös érdekeik megvalósítására csak abban az esetben tesznek kísérletet, ha ezt megkövetelik tőlük, vagy ha a csoportcélok elérésével járó terhek és költségek ellenében valamilyen jutalmat, elismerést remélnek. Nagyon fontos ezt tisztán látnunk, hogy gondolkodásunk megszabaduljon azoktól a meddő spekulációktól, amelyek az emberek idealizált természetére vonatkoznak.

Nagy csoportokban az emberek racionális cselekvésétől nem szabad túl sokat várunk. Mancur Olson szerint kényszer vagy külön ösztönzők nélkül még szervezeteket sem hoznak létre az emberek közös céljaik érdekében. Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha egyébként a csoporton belül általános egyetértés van a csoportcélokat és azok elérésének módzatait illetően. Nem az osztálytudat, hanem a külső kényszer és a remélt haszon vitt a kommunista pártba embereket. Nagy csoportokban általában ezek a szerveződés mozgatórugói.

A kis csoportokkal más a helyzet, általában hatékonyabbak, mert más szabályszerűségek szerint működnek. A kis csoportokban előfordul, hogy tagjai önként is tesznek valamit a csoportcélok elérése érdekében, jöllehet nem annyit, amennyit megtehetnének, s amennyi a csoportcélok megvalósítása szempontjából optimális lenne. Hozzá kell mindjárt tennünk, hogy közös célok realizálására fordított munka, életidő és költségek terén a csoport tagjai között olyan nagy eltérések tapasztalhatók, hogy annak alapján nem annyira közös erőfeszítésről, mint inkább néhány személy „kihasználásáról” lehet beszélnünk. A kis csoportok sajátosságainak elemzése azonban már egy másik tanulmány tárgykörébe kívánczok.

Az érdekszövetségek

A csoportérdekekkel és a közösségi cselekvéssel tehát csinján kell bánni. Fokozottan érvényes ez a nemzeti kisebbségekre, amelyekre a csoportszerveződés számos szabályszerűsége nem érvényes, hiszen csoportlétük a történelem szeszélye folytán jött létre.

Annak a (megalapozatlan) feltevésnek a folyományaként, mely szerint a közös érdekekkel bíró egyénekből álló csoportok a dolgok természetéből adódón igyekeznek érvényesíteni érdekeiket (ami különösen az Egyesült Államokban eresztett mély gyökeret), az érdekszövetségek (pressure groups) két formája vált elterjedté: a pártok és a szakszervezetek. A kisebbségi érdekszervezetek ezen a téren új képződmények, nem is illenek egészen a képbe. Még az sem tisztázott kellőképpen, hogy a csoportcéllok megvalósításában hol a helyük, mi a szerepük, és hogyan kellene működniük. Kétségtelen ugyanakkor, hogy sem a védekezés, sem a nemzetépítés szempontjából nem bizonyultak igazán hasznosíthatónak. Ami nem különösebben meglepő, hiszen a szerepüket és jellegüket illetően körvonalazottabb érdekszervezetekről, a pártokról és a szakszervezetekről sem mondható el, hogy a csoportérdekek érvényesítése szempontjából különösebben hatékonyak lennének. Ellenkezőleg, általában csődöt mondanak, amelynek következtében az általuk képviselt ügyek is rendre a lét peremére szorulnak. Fokozottan érvényes ez a kisebbségi sorskérdésekre.

A politikai szervezkedés

Az emberek többsége idegenkedik a politikától, és igyekszik távol tartani magát a pártoktól. Így vannak ezzel a vajdasági magyarok is. Ennek ellenére, akár tetszik ez nekünk, akár nem, a kisebbségi helyzetünkből kifolyólag vannak olyan közösségi érdekeink (is), amelyeket csak pártszerű politikai szervezkedés keretében lehet hatékonyan kezelni. Legalábbis a nemzetközi közösség játékszabályai jelenleg erre köteleznek bennünket. A mérvadó hatalmak javaslata ugyanis úgy szól, hogy a nemzeti kisebbségeknek jogait választásokon kell kivívniuk és védelmezniük. Gondolhatunk magunkban erről bármit, amennyiben a nemzetközi tényezők támogatására számítunk, célszerű ehhez az elváráshoz igazodnunk.

Némi jóhiszeműséggel azt mondhatnánk, hogy a politikával szembeni fenntartások ellenére voltaképpen reményteljesen indult a vajdasági magyarság politikai szerveződése. A többpártrendszer kialakulásának idején a magyar politikai érdekszervezet létrehozásában benne volt valamilyen minimális egyetértésre való törekvés. Az adott körülmények között: az ország széthullása és a vajdasági magyarság státusának rendezetlensége következtében tulajdonképpen magának a politikai-érdekvédelmi szerepnek a vállalása jelentette a legfontosabb közös érdeket, amely mögé (félelmüktől és reményeiktől késztetve) ideig-óráig tömegesen felsorakoztak az emberek. Aztán kitűnt, hogy tévedés az egész, szó sincs közös érdekek képviseléséről. Hogy a párt (a pártok természetének megfelelően) hatalmi eszköz az egykori káderek kezében, akik a kollektívizmus eszméjét a kor divatjának megfelelően egyszerűen csak nemzeti szólamokra cserélték fel.

Mondanunk sem kell, hogy a magyar pártok sokasodásával nem javultak a vajdasági magyarság politikai érdekképviselésének az esélyei, noha ez szintén összhangban áll a kisebbségeknek javallott parlamenti érdekképviselés intézményével. Formailag immár

tökéletesen eleget teszünk a demokrácia játékszabályainak, pártjainkkal azonban a semmit markolásszuk.

A pártok lényegük szerint nem tudják megoldani a közös érdek képviselésének az ügyét. S ez korántsem csak a vajdasági magyar politikai érdekszerveződés csődje. A posztkommunista államokban az elmúlt hét év során egyetlen párt sem bizonyult alkalmasnak a magára vállalt feladatok teljesítésére.

A pártos érdekképviselőnél csak a szakszervezeti érdekképviselő bizonyult nagyobb csődtömegnek. Hogyan lehetséges, hogy az elmúlt évek során a szakszervezetek a végsőig tehetetlennek bizonyultak a csoportérdekek képviselésében? Hogy a munkásszakszervezetek sehol sem tudták útját állni a munkások kisemmizésének, az ágazati szakszervezetek az ágazatok (egészségügy, oktatás stb.) szétverésének? Ki tudna rá magyarázatot találni, hogy a szakszervezetek egyesülete miért nem lépett fel a háború ellen? Miért nem tett semmit az életszínvonal megőrzéséért, új munkahelyek létesítéséért, a keresetek kifizetéséért, a javaikból kiforgatott emberek jövőjéért?

Vajon hogyan tudnák a kisebbségek érvényesíteni csoportcéljaikat olyan intézményekkel és játékszabályokkal, amelyekkel a pártok és szakszervezetek együttesen sem voltak képesek elmozdítani azokat az akadályokat, amelyek a nemzet, az ország, a térség fejlődésének az útjában állnak? Nyilvánvalóan sehogy. A többpártrendszer és az általános választói jog kétségkívül az emberiség nagy vívmánya, de korántsem csodaszor. Nem kínál például megoldást a nagy társadalmi csoportok, köztük a nemzeti közösségek érdekeinek a megvalósítására. De hogyan is lehetne ezt a pártoktól és a szakszervezetektől várni, mikor azok lényegükből fakadón egy közösségellenes világrend létesítményei? Ebből kifolyólag, amióta immár Keleten is népszavazáson dől el a hatalom mibenléte, a világ annyit változott, hogy az emberek — a közjó képviselését ígérő pártok hatalomra juttatásával — saját kezükkel tesznek hurkot a nyakukba. Vagy a szerbiai választások nem ezt igazolták többszörösen is? Hogy a példázattal csak a magunk portáján maradjunk.

A kisebbségek esélyei

A pártokra és szakszervezetekre alapozó közös érdek képviselésének kudarca szükségszerű következménye annak a hiedelemnek, hogy a csoport spontán érvényesíteni tudja a csoportcélokat. De ha a parlamenti demokrácia intézményeitől a többségi népek számára sem várható jó megoldás, vajon hogyan tudnák ezeknek a játékszabályoknak a betartásával a nemzeti kisebbségek érvényesíteni kollektív jogaikat, különösen abban a társadalmi szervezetlenségben és gazdasági kiszolgáltatottságban, amelyben élnek?

Ismeretes, hogy a koszovói albánok — miután a szerb katonaság és rendőrség hét évvel ezelőtt megszállta őket — a békés ellenállás útját választották: hátat fordítottak a szerb államnak, önálló intézményeket alapítottak, kiépítették saját politikai, oktatási, egészségügyi és szolidaritási rendszerüket, létrehozták civil társadalmukat. Ennek a fegyelmezett önszerveződésnek a titka nem az albánok létszámában vagy természeté-

ben rejlik, hanem külső körülményeikben: a rájuk nehezedő nyomásban, társadalmi elszigeteltségükben és fenyegetettségükben. A koszovói albánok önkéntes adományokból tartják fenn szervezeteiket és intézményeiket, amivel gyakorlatilag a független Koszovo megteremtésének az útjára léptek.

A vajdasági magyarság körében más a helyzet, a fenyegetettség nem olyan közvetlen és elviselhetetlen, mint a koszovói albánok esetében. Nemzeti közösségként a vajdasági magyarság is jogtalan hátrányt szenved: nincsenek közösségi jogai, nem rendelkezik saját anyagi javakkal és intézményekkel, az egyéneknek azonban tágabb terük nyílik saját érdekeik érvényesítésére. A teher magára a nemzeti közösségre nehezedik, nem az egyénekre. Az egyének hátránya, frusztráltsága, fenyegetettsége csoport-hovatartozásukból ered, nemzeti sorsvállalásukhoz kötődik. Feladva – vagy feledve – nemzeti kötődésüket, közös nemzeti érdekeiket gyakorlatilag nincs akadálya a magyarok beilleszkedésének és társadalmi felemelkedésének. Ennek következménye a nagymértékű asszimiláció, ami viszont a nemzeti közösség további sorvadására vezet.

A megmaradás stratégiája

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a vajdasági magyarságnak – mint a nemzettestről leszakított nemzetrésznek – a közösségi lét megszervezéséhez és közös nemzeti érdekeinek érvényesítéséhez nincsenek megfelelő eszközei. Éppen ezért ne ámbítsuk magunkat azzal, hogy minden rendben van: a nemzetiségi problémák megoldódtak vagy hamarosan megoldódnak.

Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy semmit sem tehetünk helyzetünk javítása érdekében. Első lépésként célszerű lenne elkészítenünk a politikai pártok, történelmi egyházak, intézmények és civil szervezetek tevékenységét vizsgáló hatástanulmányokat annak érdekében, hogy stratégiánkat a legeredményesebb közösségmegtartó és nemzeti identitásformáló intézmények megerősítésére alapozhassuk.

A távolabbi célokat illetően azonban alapvetően a nemzeti egységesülés szándéka kell vezessen bennünket, függetlenül attól, hogy annak megvalósulása milyen hosszú folyamat. Mert a nemzeti megmaradás érdekében nemzetben kell gondolkodnunk, mégpedig az egész nemzetben, lélekben felülemelkedve határokon és tilalmakon.